

DUPKA GYÖRGY

KÁRPÁTALJAI NŐK A GUPVI- ÉS GULÁG-TÁBOROKBAN

(FOLYTATÁS, VII. FEJEZET)

ADALÉKOK A GULÁG–GUPVI-TÁBOROKBA HURCOLT NŐK
SZENVEDÉSTÖRTÉNETÉHEZ

A sztálini megtorlás idején a GUPVI-, az ORB- és a GULÁG-táborokba elhurcolt, kitelepített, száműzött kárpátaljai nők szenvedéstörténetével a rendszerváltás éveitől foglalkozom, rehabilitálásuk ügyét elsőként az 1989. október 20-án a Népképviselők Kárpátaljai Területi Tanácsa mellett megalakult magyar munkacsoport¹ vállalta fel, amely tisztázni kívánta az 1944 őszén Kárpátaljáról munkatáborokba hurcolt magyar férfiak és nők sorsát. A munkacsoport tagja voltam jómagam is, mint a Kárpáti Kiadó szerkesztője. A munkacsoport a 30-as, 40-es években és az 50-es évek elején történt megtorlások férfi és női áldozatainak rehabilitálását elősegítő bizottság mellett működött. A bizottság élére e sorok íróját választották.²

1. AZ OKNYOMOZÓ-TÉNYFELTÁRÓ KUTATÁSOK TÖRTÉNETÉBŐL

1990. augusztus 26-án a megválasztott képviselőkkel újjászervezték a Népképviselők Kárpátaljai Területi Tanácsának a Rehabilitáltak Jogainak Visszaállításával Foglalkozó Munkabizottságát. A 17 tagú testület vezetője **Molnár Bertalan**, a megyei végrehajtó bizottság első elnökhelyettese lett. Irányításával a beregszászi levéltár anyagai alapján 30 000 hadifogoly és internált neve vált először ismertté, ekkor szembesültünk azzal a ténnyel, hogy a németek és magyarok lakta településekről a szovjet munkatáborokba hurcoltak és elítéltek között nők is vannak. A testület **Olekszij Korszun** ezredesét és engem, mint a megyei tanács képviselőjét felkért, hogy hasonló

¹ *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. július 12.

² DUPKA György (szerk.): *A KMKSZ történetéből. Dokumentumok, tények, adatok 1989–1993.* Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1993, 121.

dokumentumokat kutassunk fel a levéltárakban, és tegyünk javaslatokat a politikai vonalon elítélt nők rehabilitálására.³

A levéltári kutatómunkával párhuzamosan a civil összefogásra épülő anyaggyűjtést valójában az 1989. november 18-án Beregszászban⁴ megtartott emlékkonferencia indította el, amely többek között arról is döntött, hogy szorgalmazza az 1944 őszen „háromnapos” munkára elhurcoltak, és bármilyen szovjet megtorlásban részesültek névjegyzékének összeállítását, a sajtóban való leközlését.

A korabeli fórumok közül csak a *Kárpátalja* című, **Mankovits Tamás** főszerkesztésében Miskolcon 1990–1996 között megjelenő, de Kárpátalján terjesztett hetilap vállalta fel az eddig tabu témának számító, a zsidó holokauszthoz hasonló, etnikai tisztogatásként minősíthető 1944-es kárpátaljai népiértés ügyének teljes megvilágítását, köztük az elhurcolt nők kálváriáját is.

Irányítással az internáltokról begyűjtött és összeállított anyagokat, a mártírok névsorát 1990–1992 között ugyancsak a *Kárpátalja* közölte folyamatosan, falvankénti bontásban.⁵ A túlélők és a hozzátartozók valamennyi publikációra reagáltak, levelek tucatjaiban juttatták el hozzám a közlésekkel kapcsolatos kiegészítéseket, visszaemlékezéseket.

A kárpátaljai magyar lágerirodalom első gyűjteménye társszerzőinek többsége is a túlélők közé tartozott, így adtam ki saját költségemen a sztálini légerékben született verses leveleket, imákat *Istenhez fohászkodva...*⁶ címmel, a könyvért befolyó összeget pedig felajánlottam a Szolyvai Emlékpark építésére. A 30 év alatt felgyűjtött lágerfolklorát külön gyűjteményben⁷ is megjelentettük, melyben több lágerírásnak lányok és asszonyok a szerzői.

Helytörténészekről és levéltárosoktól szintén kaptam értékes dokumentumokat, amelyek felhasználásával állítottam össze a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól szóló első emlékkönyv anyagát, amely 1993-ban, közreadásomban jelent meg.⁸ A könyv anyagának angol változata is elkészült, és felkerült egy

³ DUPKA György (szerk.): *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól, 1944–1946.* Ungvár–Budapest, Patent–Intermix, 1993, 264–265. p.

⁴ Veress Gábor, a Beregszászi járás akkori első titkára a beregszászi fórum összehívása ellen hevesen tiltakozott, és akadályozni próbálta munkáját.

⁵ *Kárpátalja* – a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség lapja. Főszerk.: MANKOVITS Tamás (Miskolc). Az áldozatok névsorát DUPKA György adta közre.

⁶ DUPKA György (szerk.): *Istenhez fohászkodva... 1944 Szolyva.* Verses levelek, imák a sztálini légerékből 1944–1957. Ungvár–Budapest, Intermix Kft. 1992.

⁷ „Uram...segíts haza minket...!”. *Lágerírások: versek, fohások, levelek, naplórészletek a sztálini légerékből (1944-1959)* Közreadta: Dupka György. (Újrakiadás). Szolyvai Emlékparkbizottság, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2017.

⁸ DUPKA György (szerk.) (1993): *Egyetlen bűnük magyarságuk volt ... i. m.*

kanadai honlapra.⁹ További felhívásunkra megmozdult szinte egész Kárpátalja magyarsága, a posta egyre-másra hozta a túlélők visszaemlékezéseit. Ebben a tárgykorban eddig több mint 30 kiadvány készült el a Szolyvai Emlékparkbizottság kutatóműhelyében, melyek meg is jelentek, az internetre is felkerültek.

1993-tól hét konferenciakötetünk látott napvilágot. A gyűjteményekben¹⁰ helyet kaptak tudományos címmel rendelkező kárpátaljai kutatók (**dr. Molnár D. Erzsébet** (Beregszász), **dr. Zubánics László** (Gut), **dr. Tóth Mihály** (Zápszony)), fiatal doktoranduszok (**Bimba Brigitta** (Bátyú), **Csordás László** (Eszeny), **Marcásák Gergely** (Kincseshomok), **Kosztó Gyula** (Beregdéda), **Vass Szabina** (Forgolány)), egyetemi és főiskolai hallgatók (**Mádi Diana** (Verbóc), **Szabó Kata** (Beregújfalu)) helytörténészek (**Olekszij Korszun** (Ungvár), **Marosi István** (Beregszász), **Meskó János** (Ungvár)), továbbá anyaországi (**Balahó Zoltán** (Budapest), **dr. Bognár Zalán** (Budapest), **dr. Botlik József** (Budapest), **Dragan Traian** (Budapest), **dr. Latorczai Csaba** (Budapest), **dr. Horváth Miklós** (Budapest), **Matkovits-Kretz Eleonóra** (Pécs), **dr. Márkus Beáta** (Pécs), **Nagné Pintér Jolán** (Budapest), **Kovács Sándor** (Budapest)), erdélyi (**Benkő Levente**, **Papp Annamária**, **dr. Murádin János** (Kolozsvár), **Kállay Karolina** (Szatmárnémeti)), oroszországi (**dr. Motrevice Volodimir**, **dr. Sykalin Alexander** (Jekatyerinburg)), kazahsztáni (**dr. Muszagalijeva Avrajlim** és **dr. Muszabekova Roza** (Nurszultan)) kutatók tényfeltáró dolgozatai, amelyek az elhurcolt kárpátaljai férfiak és nők sorsával is kapcsolatosak.

A GULÁG-rabságra ítélt számos nő rövid életrajzát is beavaglottuk a *Kárpátaljai magyar Gulag-lexikonba*.¹¹ Három történelmi szociográfiában

⁹ Tárolt változat: hungarian_genocide_in_transcarpathia.pdf (2012)

¹⁰ „Ezer fogoly küldi imáját az égbe... miatyánk, úristen, segíts haza minket!..” Nemzetközi emlékkonferencia, Beregszász, 2015. november 20. Szerkesztette: dr. Dupka György. Szolyvai Emlékparkbizottság-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest. 2016;

A Kárpát-medencéből elhurcolt magyar és német rabok nyomában Orosz földön és a Kaukázus országaiban. Nemzetközi emlékkonferencia, Makkosjányosi, 2016. november 18. Szerkesztette: dr. Dupka György. Szolyvai Emlékparkbizottság-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest. 2017;

„Nevük élni fog nemzedékről nemzedékre...” Múltidézés a Kárpát-medencében: szovjet katonai megtorlás, GULÁG- és GUPVI-táborok, áldozatok, emlékhelyek. Nemzetközi emlékkonferencia, Beregszász, 2017. november 17. Szerkesztette: dr. Dupka György, dr. Zubánics László. Szolyvai Emlékparkbizottság-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest. 2018;

„Kitárni az ország és világ előtt az igazságot.” GULÁG-GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma 2018. nemzetközi emlékkonferencia, Makkosjányosi, 2018. november 16. Szerkesztette: dr. Dupka György, dr. Zubánics László. Szolyvai Emlékparkbizottság-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest. 2019;

„Élni kell, élni muszáj”. GULÁG-GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma 2019. Nemzetközi emlékkonferencia Makkosjányosi, 2019. november 15. Szerkesztette: dr. Dupka György, dr. Zubánics László. Szolyvai Emlékparkbizottság-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest. 2020.

¹¹ DUPKA György. *Kárpátaljai magyar Gulag-lexikon*. Lefejezett értelmiség 1944-1959. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1999.

örökítettük meg az Euráziában 2009–2017 közt megvalósított kutatóutunk tényfeltárásait a volt szovjet lágerek és temetők területén, ahol magyar férfiak és nők nyugszanak jeltelen sírokban. Ezek közül a harmadik is nyomdába került.¹²

A tucatnyi monográfia közül két kiadványunk¹³ is közöl elemző tanulmányokat a Gulágra hurcolt magyar, zsidó, német, ruszin és más nemzetiségű nőkről. Folyamatosan gazdagítjuk oral history gyűjteményünket¹⁴ a lágereket, börtönöket megjárt túlélőktől, férfiaktól és nőktől lejegyzett visszaemlékezésekkel, interjúkkal.

A Gulágról hazatért kárpátaljai nők, köztük **Mandrik Erzsébet**, **Mészáros Sándorné** olvasmányos, helyenként megrendítő naplóit, emlékiratait is fontosnak tartottuk közölni. Ezek az olvasók kérésére legutóbb egy kötetben¹⁵ láttak napvilágot.

A GULÁG-GUPVI témák között a női sorsok szépirodalmi feldolgozását is támogattuk. Ezek közül kiemelkedik **Nagy Zoltán Mihály** – már ötödik kiadását megélt – *A sátán fattya*¹⁶ című kisregénye, amelyből 2017-ben **Zsigmond Dezső** filmrendező nagyjátékfilmet is készített. A mű cselekménye az 1944. novemberi kárpátaljai történésekkel kezdődik, és a szovjet katonák

¹² DUPKA György: *Magyar GULÁG-GUPVI rabok Euráziában. Felfedett nyomok Oroszország, Baskíria, Csecsenföld, Kaukázus, Ázsia régióiban*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2020. Lásd még: DUPKA György: *„Hova tűnt a sok virág...” Időutazás az Urálba magyar és német rabok (1941-1955) nyomában*. Ungvár-Budapest, 2013. 224.

Tárolt változat: <http://mek.oszk.hu/11300/11392/>

¹³ DUPKA György. *„Ne ítéljete el ...!” Zsidó népiertás, antiszemita üldözés Kárpátalján a náci és a kommunista eszmék nevében (1938-1991)*. Ungvár-Budapest, 2015. Tárolt változat: <https://mek.oszk.hu/14300/14370>. Lásd még: DUPKA György: *A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján (1944-1991)* A kárpátaljai magyarságot ért atrocitások, sérelmek vázlatos története levéltári források, egyéb dokumentumok alapján. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2014. Tárolt változat: <http://mek.oszk.hu/13300/13350/>

¹⁴ *Egy eltűnt férfigeneráció nyomában a GUPVI-GULÁG kárpátaljai túlélőinek vallomásaiból*. Összeállította: DUPKA György. Szolyvai Emlékparkbizottság-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2017. Tárolt változat: <http://mek.oszk.hu/17900/17927/17927.pdf>. Lásd még: Vádolnak a kárpátaljai túlélők és a meggyalázott holtak. *Szemelvények a szovjet fogságból hazatért túlélők (volt hadifoglyok, civil internáltak, politikai elítéltek, kényszermunkások) vallomásaiból, visszaemlékezéseiből, valamint a hozzátartozók adatközléseiből*. dr. DUPKA György közreadásában. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2016. Tárolt változat: <https://mek.oszk.hu/15900/15900/15900.pdf>

¹⁵ *Kárpátaljai magyar nők a Gulágon*. Történetek, visszaemlékezések, emlékiratok. Összeállította: DUPKA György. Szolyvai Emlékparkbizottság-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2017. Készült a Gulág Emlékbizottság támogatásával.

Tárolt változat: <http://mek.oszk.hu/17900/17947/17947.pdf>

¹⁶ NAGY Zoltán Mihály: *A sátán fattya*. Ötödik kiadás. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. Tárolt változat: <https://mek.oszk.hu/20300/20307/20307.pdf>

által megerősökolt tizenhat esztendős *Tóth Eszter* sorsán keresztül – aki megszüli a *sátán fattyát* – mutatja be a megrázó bereg-vidéki eseményeket.

A Szolyvai Emlékparkbizottság keretében tovább folytattuk az etnikai tisztogatással kapcsolatos feltáró munkát a levéltárakban és a túlélők körében. A kutatási eredményekről különböző nemzetközi szakmai konferenciákon, emléküléseken, ukrán–magyar, magyar–német, magyar–magyar történésztalálkozókon számoltunk be. Az elhangzott előadásokat könyv alakban is megjelentettük.

Szerkesztőbizottsági tagként vettem részt egy közel félezer levéltári dokumentumot tartalmazó ukrán-orosz gyűjtemény kiadásának előkészítésében, amelynek összeállító-főszerkesztője *Olekszj Korszun* ukrán történész volt. A határozatok többsége a 4. Ukrán Front, az NKVD, a SZMERS/Szmers (*jelentése: halál a szpiónokra*) és más belügyi alakulatoknak, főtiszteknek Kárpátalján a helyi lakossággal szemben elkövetett háborús bűneire is fényt derít. A 800 oldalas kiadvány¹⁷ többek között tartalmazza azokat a perdöntő okmányokat is, amelyek meggyőző adatokkal, nevekkal alátámasztva bizonyítják az 1944 őszén, és különösen 1945 elején a szovjet katonai hatóságok és megtorló egységek (NKVD, SZMERS és más belügyi alakulatok) által elkövetett törvénytelen ségeket a magyar, német és más nemzetiségű férfiakkal és nőkkel szemben.

A kötet megjelentetése az első olyan kísérlet, amelyben annak érdekében gyűjtöttük össze és rendszereztük a legfőbb levéltári adatokat, hogy rávilágítsunk azon – a szovjet kormány és az állambiztonsági szervek, valamint a 4. Ukrán Front katonai parancsnoksága és a helyi kommunista párt közreműködésével végrehajtott – internálási folyamatokra, melyeknek kárpátaljai lakosok tízezrei estek áldozatul. E munkában azokat az eddig még nyilvánosságra nem hozott levéltári adatokat használtuk fel, amelyek az Oroszországi Föderáció levéltáraiból kerültek elő.

Számos dokumentumot gyakran csak nagy nehézségek árán, a kárpátaljai biztonsági szolgálat és a Belügyminisztérium archívumából, az állami levéltárból, illetve magángyűjtőktől sikerült beszerezni. A feltárt adatok alapján nyomon követhető a háború utáni időszak tragikus kárpátaljai eseményei.

¹⁷ *A Kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944-1955 között* című, túlzás nélkül rendhagyó és korszakalkotó, 780 oldalas dokumentációs könyv ukrán adatai: Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1955 рр. Архівні документи і матеріали. Упорядник - О. М. КОРСУН. Редакційна колегія: І. І. КАЧУР (голова редколегії), Б. О. ГИАРДІОНОВ, Ю. Ю. ДУПКО, З. М. КІЗМАН, О. М. КОРСУН (керівник ред. - видав. гр.), І. Ю. КОРШІНСЬКИЙ, М. Д. МІСЮК, М. В. ОЛАШИН, О. М. РІШКО, А. М. ФУКС, С. В. ШАЛДА. Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», Ужгород, 2012.

A Szolyvai Emlékparkbizottság (SZEpb) archívuma több mint 300 adatközlő, túlélő feljegyzett közléseivel, memoárgyűjteménnyel, veszteséglistákkal, lágerben keletkezett levelekkel és lágerversekkel stb. rendelkezik. Sajátos adatbázisa a fentiekén túl egyéb értékes információkat is tartalmaz.

A levéltárakon kívül más országok közgyűjteményeiben is következetes adatgyűjtést végeztünk. A túlélőkkel visszaemlékezéseik alapján készült mélyinterjúkat, visszaemlékezéseket, memoárokat is nyilvánosságra hoztunk.¹⁸

Többek között a női rabsorsok jobb megismerésére, a sírok felkutatására szerveztünk további emlékutakat a volt Szovjetunió különböző vidékeire.

2. HELYSZÍNI SZEMLE, TEREPMUNKA AZ EGYKORI LÁGEREK, RABTEMETŐK TERÜLETÉN

2009–2017 között *nyolc eurázsiai, illetve délnyugat-ázsiai (kaukázusi)* államot érintő öt kutatóúton vettem részt a pécsi Német Kör szakértőjeként. Főleg budapesti kiindulóponttal, előzetesen elkészült forgatókönyv alapján a célországok, és azon belül a kiemelt települések között – repülőgéppel, bérelt busszal, gyalog – több mint 50 ezer km-t tettünk meg. Minden kiutazás alkalmával változó összetételű volt csapatunk, amelynek keménymagját a GUPVI-GULÁG téma iránt elkötelezett kutatók alkották. Terepszemléink eddig kevésbé ismert, egykori – a magyarság szempontjából fontosabb – fogolytáborokhoz, sírkertekhez, a raboknak munkát adó objektumokhoz kötődtek, ahol a hadifoglyok, internáltak nyomában gyakorlati módon tényfeltáró adatgyűjtést folytattunk. Előttünk ilyen céllal magyar civil expedíció még nem járt Ukrajnában, Oroszországban, Azerbajdzsánban, Georgiában, Örményországban, Kazahsztánban és Üzbegisztánban, mely országok több mint 70 éven át a szovjet birodalomhoz tartoztak. 1991–1992-ben a szovjet impérium szétesését követően utódállamokként jöttek létre – napjainkban független, dinamikusan fejlődő országok –, az ENSZ tagállamai közé tartoznak.

¹⁸ Lásd: *Vádolnak a kárpátaljai túlélők és a meggyalázott holtak*, dr. DUPKA György közreadásában. Szemelvények a szovjet fogságból hazatért túlélők (volt katonafoglyok, civil internáltak, politikai elítéltek, kényszermunkások) vallomásaiból, visszaemlékezéseiből, valamint a hozzátartozók adatközléseiből (1944-2015). Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2015., *Egy eltűnt férfigeneráció nyomában a Gupvi-Gulág kárpátaljai túlélőinek vallomásaiból. Eltitkolt, múltidéző emlékezet a szovjetizálás időszakából, 1944-1990*. DUPKA György közreadásában. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2017.

Első emlékutunkra¹⁹ 2009. június 26. és július 4. között²⁰ került sor a malenkij robotosok nyomában az ukrajnai *Donyeck és Luganszk megyékben*.

A Donyec-medencei emlékút résztvevői

Csoportunk²¹ a következő településeket kereste fel: *Donyeck (Sztalino), Makajevka, Ilovajszk-Sírokoje (Szpartak), Zugresz, Sahtyorszk (Katik), Kantarna, Gorlovka, Luganszk (Vorosilovgrád), Sztahanov (Kagyijevka), Lutug-*

¹⁹ Tárolt változat: <http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/#id=&t=103&page=2> (2009)

²⁰ Első utunk az EU által finanszírozott Utak a gyökerekhez című pályázaton belül a *Polgári lakosság internálása „malenkij robotra” a Szovjetunióba* elnevezésű projekt: az EU EACEA támogatásával valósult meg.

²¹ A kutatócsoport magyarországi tagjai: **Matkovits-Kretz Eleonóra** (Pécsi Német Kör elnöke), **Szeltnerné Winhardt Ildikó** (Budaörs), **Horváthné Szemerédi Mária** (Pécs), **Csehily József** (Pécs), **dr. Havasi János** (Pécs), **Debreceni Mihály** (Csap-Budapest), **Hack Ferenc Mihályné** (Almáskamarás), **Singer Zsuzsa** (Székesfehérvár), **Szikszai Nikolett** (Geresdlak), **Müller Zsuzsa** (Geresdlak), **Szorenné Matkovits Nóra Vanda** (Pécs), **Lévai Gábor** (Pécs), **Baumann Tímea** (Pécsvárad), **Noll Katalin** (Budapest), **Varga Orsolya** (Kismaros), **Kulcsár Tímea Ágnes** (Ráckeve), **Gárdonyi Adrienn** (Dunavarsány), **Szorre Tibor Kornél** (Pécs), **Walterné Müller Judit** (Pécs), **Matthaeidesz Konrád** (Budapest). Kárpátaljai, és vonattal Ungvárról indult résztvevői: **ifj. Bakura Sándor** (Eszény), **Dupka György** (Ungvár), **Kovács Elemér** (Beregszász). A kutatás eredményeit 2009. szeptember 25-én a Pécsi Valeria Koch Német Kollégiumban megrendezett „Utak a gyökerekhez” konferencián ismertettük, melynek keretében „malenkij robot” témájában készült dokumentumfilm vetítésére, a korszakhoz kapcsolódó új kiadványok bemutatójára, kiállítások megtekintésére is sor került.

ino, *Uszpenka, Perevalszk (Parkamona), Krasznij Lucs, Novij Donbász*. A helyi szemtanúk bevonásával megszemléltük az említett településeken egykor működtetett munkatáborokat, fogolytemetőket. Az első utunkról készült többszerzős kiadvánnyal²² és **dr. Havasi János** dokumentumfilmjével²³ is tudatni akartuk a széles közvéleménnyel, hogy a szovjetek nem csupán munkaképes férfiakat, de fiatal nőket is kényszermunkára hurcoltak.

A tömegsírok megkeresése mellett, a legnagyobb eredményünk egy konkrét női sír megtalálása *Uszpenkában*: az 1919 januárjában született **Marosi Józsefné** 1945. novemberben halt meg a kis bányásztelepülésen, sírját a mai napig gondozzák a helybeliek. Több mint 76 esztendeje áll az oszlop. **Kovács Elemér**, a csoport krónikásának feljegyzése szerint „*Volt úgy, hogy a legelésző állatok ledöntötték, ám a helybeliek közt mindig akadtak olyan emberek, akik felemelték és helyére tették az idegen nyelvű sírfelirattal ellátott fejfát.*”²⁴ A rendbe hozott sírkövön a következő felirat volt olvasható: „*Itt nyugszik Marosi Józsefné. 1919. január 6. – 1945. november. Béke poraira.*”

Marosi Józsefné sírköve Uszpenkában. Szláv szokás szerint vodkát ittunk a halott emlékére. Fotó: Fuchs Andrea

²² BAKURA Sándor – DUPKA György – KOVÁCS Elemér – KOVÁCS Erzsébet – MOLNÁR D. Erzsébet – TÓTH Zsuzsanna: „*Othón a könny is édes*” 1944–1955. *Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. Tanulmányok, hatásvizsgálatok, interjúk, riportok hivatalos iratok, vallomások tükrében*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2009, 104. p.

²³ *Sikeressé vált kutatásunk a Donyec-medencében. Az útról készült riportfilmek megtekinthetők az MTV Átjáró és Sírjaik hol domborulnak? c. műsorainak honlapján*. Ehhez a legegyszerűbb a Google-keresőbe beírni: MTV Átjáró) <http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/#id=&page=4&page=3>

²⁴ Kovács Elemér: *Kelet felé visz a vonat...* BAKURA Sándor, DUPKA György, KOVÁCS Elemér, KOVÁCS Erzsébet, MOLNÁR D. Erzsébet, TÓTH Zsuzsanna: „*Othón a könny is édes*”. 1944–1945. *Kényszermunkára hurcolt magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2009. 84.

Feledhetetlen uszpenkai emlék az is, hogy a sírgondozó házigazda nyomban vodkát, kenyeret és sót hozott, így ősi szláv szokás szerint a sír felett guggolva koccintással áldoztunk a halottak emlékének.

Havasi János kutatótársunk közlése szerint²⁵ azóta a hozzátartozókat is sikerült felkutatni. **Laki L. László** és **Lehotai Aladár** nagyszerű kutatómunkája alapján végre megtudtuk: **Marosi Józsefné**, aki az 1223-as munkatábor rabjaként 1945. november 19-én hunyt el 25 éves korában a Donyec-medence *Uzspenka* nevű falujában, edelényi lakos volt, és születésekor **Stiber Piroskaként** anyakönyvezték. Az orosz lágerben fölvetett hadifogoly-dosszié adatait megerősítik az időközben megtalált leszármazottak állításait: **Marosi Józsefné Stiber Piroska** egy Mária nevű kislányt kényszerült otthon hagyni fogságba esésekor. Amikor 1945. november 19-én az 1223-as munkatábor rabjaként elhunyt, az orosz falu lakóinak visszaemlékezései szerint testvére, **Stiber Lajos** temette el a messzi idegen földön.

3. MAGYAR INTERNÁLT RABSZOLGANÓK AZ URÁL TÉRSÉGÉBEN

A II. kegyeleti és kutatóutat bevállaló csoportunk²⁶ 2012. június 29. és július 10. között az Urál hegyvonulat vonzáskörzetéhez tartozó Perm megye, Szverdlovszk megye, Cseljabinszk megye, Baskírföld térségébe látogatott el. A szibériai zárandoklat fontosabb epizódjait **dr. Havasi János** és **Jurkovics János** közös dokumentumfilmje²⁷ (a későbbiekben a Duna Tv bemutatta),

²⁵ Stiber Piroskának hívták az Uzspenkában eltemetett edelényi asszonyt! <http://www.haborskeroszolgalat.hu/?id=&t=103&page=3>

²⁶ Az első emlékutató (Donyec medencébe (2009.) követően a második expedíciót is ezentúl az Urálba (2012.) az EU (EACEA) támogatta. A pécsi Német Kör képviselésében ott volt **Matkovits-Kretz Eleonóra** (elnök), **Schmidt Antal** (alelnök), **Bán Ilona**, **Hack Ferenc Mihályné**, **Márkus Beáta**, **Schmidt Ákos**, **Stumpf Bálint**, **Stumpf Bálintné**, **Szendéné Arnold Katalin**, **Szabó Alla** tolmács, **Máthé Áron**, a Budapesti Terror Háza Múzeum főmunkatársa, **Singer Zsuzsa**, GULÁG-kutató, **Walterné Müller Judit**, a pécsi múzeum igazgatóhelyettese, **Csehily József**, a pécsi ruszin önkormányzat képviselője, továbbá a Magyar Televízió stábjában képviselésében **dr. Havasi János**, a Médiaszolgáltatás-Támogató és Vagyongazdálkodási Alap (MTVA) főmunkatársa, egyben a népszerű Haborús Keresőszoftvert vezetője, **Jurkovics János** filmes, operatőr. Kárpátalja képviselésében vonattal Ungvárról indult **Dupka György** történész, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára, **Fuchs Andrea**, az ungvári svábok/németek baráti körének tagja, **Olekszjij Korszun** nyugalmazott ezredes, hadtörténész, a Rehabilitált Történelem Kárpátaljai Emlékkönyv szerkesztőbizottsága kiadói csoportjának vezetője.

²⁷ HAVASI János–JURKOVICS János: *Idegen ég alatt*. (Urál térségi lágerekben elhunyt magyar foglyok emlékének adózik az 57 perces film.) Szeged, 2012. http://www.port.hu/idegen_eg_allatt/pls/w/films.film_page?i_film_id=136919 (2012)

és jelen sorok írójának könyve²⁸ is megörökítette.

Megismerkedtünk egy magyarbarát orosz GULÁG–GUPVI-kutatóval, **Dr. Vlagyimir Motrevics** történész professzorral, aki a Jekatyerinburgi Állami Egyetemen tanít. Emellett a Moszkvában székelő Vojennije Memoriali Társaság²⁹ megbízásából eddig 96 hadifogoly-temetőt tárt fel és tett rendbe. A felsorolt területeken 35 egykori II. világháborús kényszermunkatábor, civil internált- és hadifogoly-temetőt azonosítottunk, dokumentáltunk.³⁰

Többek között arra is felhívta figyelmünket, hogy az uráli térségben magyar nők is raboskodtak. Az adategyeztetés szerint 1945 februárjában két vasúti szerelvényrel több száz észak-erdélyi szász/német, szatmár megyei sváb/német, illetve erdélyi magyar érkezett meg a permi állami vasútállomásra, akiket később a külvárosi és környékbeli lágerrészlegek magyar és német hadifoglyok által ácsolt barakkjaiban helyeztek el, és városgazdálkodási feladatok megvalósításán dolgoztatták őket.

A kiváló orosz történész kalauzolásával a Perm környéki Kungurban az 1751-es civil munkás zászlóalj (RB) nyomait fedeztük fel. Az elhunytaknak a helyi polgári temetőben állítottak emléket. „És hányan nem jöttek haza soha többé!” – jutott eszembe az egyik túlélő erdélyi szász lány kifakadása, amit a Nagyenyedről Kungurba hurcolt **Novotny Margit**³¹ (2005-ben töltötte be 84. életévét) visszaemlékezésében olvastam. 1945 februárjában Gyulafehérváron vagonírozták be két fiútestvérével, Ottóval és Ernővel együtt. Ernő a Donyec-medencébe került, ő pedig Ottóval Fehér-Kungurba, az 1751. sz. munkaszázadba. Azonosítószáma 9953 volt. Apja, **Novotny Rudolf** köztisztviselőben álló műépítész felévi utánajárással mindhárom gyermekét hazahozatta a lágerből.

Ehhez egy Arzén nevű fiatal román mérnök-katonatiszttel szövetkezett, aki egy ideig a család vendégszeretetét is élvezte. Arzén Debrecen

²⁸ DUPKA György: „Hová tűnt a sok virág...” *Időutazás az Urálba magyar és német rabok (1941-1955) nyomában* (Történelmi szociográfia). Kárpátaljai Magyar Könyvek– 221. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2012. Tárolt változat: http://kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=409

²⁹ Lásd: Военно-мемориального сотрудничества «Военные мемориалы». („*Vojennije Memoriali*” Katonai-emlékmegőrző Nemzetközi Együttműködési Társaság. *A továbbiakban: Vojennije Memoriali Társaság*...

³⁰ Tárolt változat: [http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/#id=&t=164&page=\(2012\),http://www.nemetkor.hu/index.php/hu/galeria/category/5-ural\(2012\),http://www.nemetkor.hu/index.php/hu/galeria/category/4-konferencia\(2012\)](http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/#id=&t=164&page=(2012),http://www.nemetkor.hu/index.php/hu/galeria/category/5-ural(2012),http://www.nemetkor.hu/index.php/hu/galeria/category/4-konferencia(2012)).

³¹ T. A.: Apuka hazavisz. In: Nyugati Jelen, 2005. április 16. <http://archiv.nyugati jelen.com/2005/aprilis/april.%2026%20kedd/PDF/4.pdf>

alatt harcolt egy román katonai egység parancsnokaként, de Novotny úr hívó szavára hazatért, és ketten felkeresték a bukaresti szovjet követséget, ahol „kiverte a balhét”. **Novotny Margit** szavait idézve ezt mondta: „Miféle dolog az, hogy amíg a harctéren vagyok, védem a hazát, addig a menyasszonyomat elviszik?” A követelésnek meg lett az eredménye. Így mentette meg édesapja a román tiszt közreműködésével három gyermekét. A többiekért, akik meghaltak a lágerben, imát mondtunk, és virágot helyeztünk el a sírkő talapzatán.

A **Berezovszkij város Pervomajszk és Lenjinszkoje** nevű kerületében 1945–1949 között fenntartott 1801. és 1803. sz. munkászászlóaljban főleg Magyarország és a romániai Erdély területéről internált magyar, német nemzetiségű nők és férfiak dolgoztak.³²

Erdélyi német, vagyis szász volt az első női halott is: **Renner Etta** (Resicabánya, 1920), aki 1945. január 16-án Magyarbaksárról került ide. 1945. július 7-én halt meg, július 9-én temették el.

A névsorban két anyaországi magyar nőt találtam. Az egyik **Szanyi Magdolna**, apja József (1918). 1945. szeptember 2-án hunyt el, szeptember 4-én temették. A másik **Renner Jolán**, apja Vilmos (1925). 1946. március 2-án távozott az élők sorából, március 29-én helyezték örök nyugalomra. A birtokunkban lévő lista szerint Pervomajszk temetőjében összesen 128 internált civilt temettek el, közülük 27 magyar férfi, 2 magyar nő, 71 német férfi, 20 német nő, 3 román, 3 cseh, 1 szlovák, 1 lengyel férfi.

A Motrevicek-csapat által exhumált 132 halottból 19 magyar volt. 80 német, 31 erdélyi szász és román nő, 1 cseh. Megdöbbentő, hogy tizennyolc éven aluli szász lányok és fiúk is vannak az áldozatok között: **Cinta Elvira Feliksz** (1929), **Casztrau Jeva Kari** (1929), **Defing Edít Kari** (1928), **Vanya Aloszj Aloszj** (1928), **Leptix Mihály Jozef** (1927). A legidősebb korú nő 30, a legidősebb férfi pedig 45 éves volt. A lista szerint az utolsó elhunyt is szász nő volt: **Liszi (Liszai) Maria Jozef** (1919). 1949. május 25-én halt meg, május 26-án temették el a 12-es parcellában. Ezt követően a munkatábort felszámolták, az életben maradt foglyokat hazaengedték.

³² HAVASI János: *Tartalmas zarándokút az Urálban (2012-06-27 01:06:01)*, <http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/?id=&t=103&page=3#id=&t=164&page=>

С. И. В. О. Л. К. 000.0

ЗАПИСЬ ЗАРЕГИСТРИРОВАННЫХ РАБОТНИКОВ НА КАДРОВЫЙ УЧЕТ ОБЪЕДИНЕНИЯ
Р. 6 ИЗДАНИЕ 214, КОМПЬЮТЕРИЗОВАННОЕ В ПОС. П. В. С. 1951

№	ФАМИЛИЯ, ИМЯ, ОТЧЕЧНОЕ	СТАТУС	ПОЛ	РАСЫ	КАТЕГОРИЯ	ДАТА ЗАРЕГИСТРАЦИИ	№ П. С.
1	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	1
2	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	2
3	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	3
4	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	4
5	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	5
6	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	6
7	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	7
8	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	8
9	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	9
10	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	10
11	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	11
12	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	12
13	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	13
14	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	14
15	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	15
16	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	16
17	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	17
18	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	18
19	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	19
20	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	20
21	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	21
22	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	22
23	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	23
24	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	24
25	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	25
26	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	26
27	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	27
28	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	28
29	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	29
30	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	30
31	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	31
32	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	32
33	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	33
34	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	34
35	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	35
36	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	36
37	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	37
38	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	38
39	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	39
40	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	40
41	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	41
42	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	42
43	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	43
44	СЕРГЕЕВ Иван Иванович	1950	МУЖ	РУССКИЙ	0.0.0-ТОН	17.11.45	44

Az egyik uráli sírkert Temetőkönyvének részlete

4. AZ URÁLI RABTELEPEKEN

Az uráli térség GUPVI-lágereiben (Perm megye: Perm-lag-Perm (Molotov), Alekszandrovszk, Szolikamszk, Kungur; Szverdlovszk megye: Indellag, Ivdely, Krasznouralszk, Szeverouralszk, Nyizsnyij Tagil, Szverdlovszk (Jekatyerinburg), Kamenszk-Uralszk; Cseljabinszki megye: Asa, Cseljabinszk, Magnyitogorszk, Miasz, Orszk; Baskíria: Ufa, Sztlerlitamak, Szalavat) javító-nevelő munkatáborokban 1945/46-tól magyarországi és kárpátaljai elítélt rabok is voltak, kevesen éltek meg a szabadulást. A szerencsésen hazatért túlélőket hallgatási fogadalomra kötelezték, hogy a szűkebb

családi körben se számolhassanak be az emberpusztító lágerélet sanyarú voltáról. A szerencsétlenebb sorsú fogolytársaik örökre kint maradtak, jelöletlen rabtemetőkben nyugodnak.

Az uráli rabtelepeken átélt szenvedésük történetéről, fogvatartóik kegyetlenkedéseiről jóval az ezredforduló előtt megszólaló elítélt nők emlékfoszlányaiból szereztem tudomást. Majd az emlékutunk során eljutottunk az uráli rabéletük helyszíneire, szembesültünk az itteni valós élet mostoha körülményeivel.

A permi női lágerbörtönt megjáró elítéltek közül a kárpátaljai családból származó **Bilák Alexandra**³³ (1925. júl. 20.) tizenöt éves munkácsi diáklány sorsa bizonyult számomra a letragikusabbnak. Édesapja, **Bilák János**, a Munkács melletti Bábakút (Babicsi) szülőltje, az első világháborúban, a keleti fronton magyar bakaként orosz fogságba esett, Omszkban raboskodott, szabadulása után itt családot alapított, majd 1938-ban – Csehszlovákia szétesése előtt – orosz feleségével és Alexandra lányával visszatért szülőföldjére, Munkácson telepedtek le. Lányuk, Alexandra úgy döntött, hogy a jobb élet reményében munkát keresni visszatér az Omszkban élő anyai rokonaihoz. 1941. május 31-én átlépte a Kárpátokban húzódó magyar-szovjet határt, de a szovjet határőrök Sztrij térségében elfogták, különböző börtönökben vizsgálati fogságban tartották, majd a permi büntetőlágerbe irányították, ahol a Molotovban (ma: Perm) székelő uráli katonai körzet hadbírósa 1941. december 8-án magyar kémtevékenység kiagyalt vádjával, az 58-b paragrafus alapján halálra ítélte. Az SZSZKSZ Legfelsőbb Bíróságának Katonai Kollégiuma 1942. január 12-én a korábban hozott halálos ítéletet 15 évi, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre változtatta. Ebből 13 év büntetést letöltött, majd ügyét 1968. január 13-án újratárgyalták, és minden vád alól felmentették, rehabilitálták. Életének 43. évében kapta vissza jogtalanul elvett szabadságát, a sztálini megtorló rendszer fiatalságának 27 évétől fosztotta meg.

Magyarországról hurcolták uráli női GULÁG-táborba mások mellett **Fehér Lászlóné Koncz Rozáliát**³⁴ (Kiskunfélegyháza, 1929. december 19.), aki annak idején öt lányát akarta megvédeni a részeg katonáktól. Egyik fia lelőtte a legerőszakosabb katonát, ezért a család 8 tagját letartóztatták. A férfiakat kivégezték, őt pedig Dunaharasztaban a szovjet katonai törvényszék diverzióért, csoportos szovjetellenes agitációért 8 évre ítélte. 1956 januárjában szabadult.

³³ DOVHANICS, O. D.: *Roki líhalitnya: nyevidomi sztorinki i tragicsni doli*. Uzsgorod, Patent, 1985. 43.

³⁴ RÓZSÁS János: *Gulag lexikon*, Püski, Budapest, 2000. 98. a továbbiakban. RÓZSÁS 2000:

Büntetését az uráli női táborban töltötte le **Landa Józsefné Schlemmer Zsófia**³⁵ (Veszprém, 1926. augusztus 24.) vállalati bérszámfejtő. Őt Ausztriában tartóztatta le a szovjet katonai elhárítás, és a szombathelyi katonai törvényszék 1945. június 1-jén kémkedés vádjával 15 évre ítélte. A vinnyicai elosztó börtön után az Urál lágereiben dolgoztatták, majd Vorkutába került, innen szabadult 1953. december 3-án.

Rabtársa volt **Nagy Józsefné Bagó Klára**³⁶ (Nagykanizsa, 1925. május 27.) banktisztviselő is, akit azért tartóztatták le, mert vőlegénye, **Oltványi Tibor**³⁷ (1923. január 6.) hadnagy a leventék kiképzőtisztje volt. Mivel a kihallgatások során nem tudtak semmiféle bűntényt rábizonyítani, „csak” 6 évre ítélték. Büntetésének java részét az Észak-Urálban töltötte le, majd 1951. április 27-én Vorkutából a szibériai Dolgomosztovba száműzték, ahol erdőgazdaságban, kolhozban dolgozott. Több éves utánajárással 1958. június 30-án végre hazatérhetett. Vőlegényét golyó általi halálra ítélték, majd az ítéletet 25 évre változtatták. A Szibériába tartó vonatról sikertelenül próbált megszökni, haslövés következtében társai karjában halt meg.

Európa és Ázsia határán a zarándokút résztvevői

³⁵ RÓZSÁS 2000: 217.

³⁶ RÓZSÁS 2000: 266.

³⁷ RÓZSÁS 2000:279.

A leghírhedtebb női GULÁG-táborok egyike a Szverdlovszk megyei *Nyizsnij Tagilban* volt, ahol a politikailag elítélt magyar nőket a bányákban, kolhozokban, útépitésnél stb. dolgoztatták. A nőket ugyanolyan lélekölő fizikai rabmunkára kényszerítették, mint a férfiakat. Köztük volt a szovjet katonai elhárítás által Nagyatádon letartóztatott **Beleznay Rozália**³⁸ (Nagyatád, 1910. június 7) tisztviselőnő, akit a Szovjet Hadsereg törvényszéke Grazban szovjetellenesség vádjával első fokon 1945. május 22-én golyó általi halálra ítélte. Ezt követően az ítéletet 25 évi kényszermunkára változtatták. 1953. december 3-án térhetett haza a mordvinföldi rokkantlágerből meggyötörten Magyarországra, majd a kórházi kezelés után rokkantnyugdíjazták.

Az uráli Szverdlovszk, Cserkenovka női börtönláger lakója volt **Szamo-nek Istvánné Almáshegyi Irén**³⁹ (Nagybajom, 1921. március 6.) gépirónő, akit a szovjet katonai elhárítás katonái 1945. április 21-én a közeledő front elől menekülve, Csőpusztán többedmagával fogták el, és a romániai Konszancában székelő szovjet katonai törvényszék 1945 nyarán 7 évre ítélte. Uráli kényszermunkatáborokban töltötte büntetését. 1952. április 21-én száműzték Dugajevka városba, textilkombinátban dolgozott. Hosszas utánajárás, kérvényezés után 1954. augusztus 16-án térhetett haza Magyarországra.

5. LÁGERSZERELEM: ITT SZÜLETETT, BORZALMAKAT IS TÚLÉLŐ „CSODAGYEREKEK”

Túlélőktől tudjuk, hogy Baskírföldön, az Ufa környéki téglagyárakban, Oktyabrszkijban sok száz magyar hadifogoly és baranyai német internált dolgozott. A férfiak a téglalapanyagát bányászták, a nők az alabaster porral megrakott csilléket tolták ki a bányákból, majd a vízzel összekevert alapanyagból téglát formáztak, felrakták a teherautókra.⁴⁰

A téglalapformázók között volt a 276. sz. rab, **Wiedermann Piroska** is. Visszaemlékezésének fülszövegében olvasható, hogy a Szovjetunióba hurcolt nők ügye a rendszerváltásig szintén tabu volt: „*Női hadifoglyokat mi nem ismerünk – válaszolják a hetvenes években a Kádár-titkárságon segélyt kérőknek. Voltaképp igazat választak, hiszen évtizedekig nem akarták „ismerni” őket. Nem akartak tudni a terhesen elhurcoltakról, a későn hazatér-*

³⁸ RÓZSÁS 2000:34-35.

³⁹ RÓZSÁS 2000: 349-350.

⁴⁰ KORMOS Valéria: A végtelen foglyai (Magyar nők szovjet rabságban 1945-1947). Kairosz könyvkiadó, Budapest, 2002, 90.

tekről, az örökre ottmaradottakról. Róluk, a donyeci szénbányák, a baskíriai és a tatár földi építkezések, a szibériai fakitermelések női rabszolgáiról. Amit ők ott átéltek, amellet haloványnak tűnnek a legtrükkösebb kalandfilmek forgatókönyvei is. Akik most megszólalnak, az utolsó tanúi annak a világnak, amelyet el akartak rejtteni előlünk. Nem sikerült.”⁴¹

Az Oktjabrsczkij városban raboskodott **Berghoffer Róbert** túlélő *Tabu* című könyvében leírja, hogy az 1852. sz. mobilizált munkatáborban a női rabok részére külön lágerépületet emeltek, őket biztonsági szolgálatra besorozott volgai német lányok őrizték. Az internáltakat szakmák szerint építőbrigádokba osztva városépítési munkán dolgoztatták. Külön csoportokat vittek át azonos lágerszámmal Alekszandrovkába és Bugulmába, az alabástrombányába, ahol fehér téglablokkokat készítettek (ezekből épült a város). Egy csoport a Pervomajszkoje nevű kis faluban dolgozott. A neve helyett mindenki számot kapott. A nők egy részét a Barátság gázvezeték építésére vezényelték, 20-22 fokos hidegben is kemény fizikai munkát végeztek. (Ez lett a KGST-országok ipari együttműködését szimbolizáló Barátság kőolajvezeték első szakasza.) **Berghoffer Róbert** feljegyzése szerint egyre több fogoly legyengült. Télidőben naponta 4-5 sorstársuktól is búcsút kellett venni. A halál oka: általános legyengülés, vérhas, tífusz. Rövid idő alatt 130-ra emelkedett az elhunyt férfiak száma. A nők erősebbnek bizonyultak: „...nem fut hozzájuk a halál. A láger négyszázhatvan női tagjából egyet sem kellett itt eltemetni, míg sajnos, a férfiak közül 180 fő maradt itt Szibériában.”⁴²

A véletlen szerencse folytán találkoztunk az 1941-ben ide deportált volgai németek képviselőivel, köztük **Voldomár Alekszandrovics Greb** úrral. Nem is akárhol, hanem az egyesületük többfunkciós irodai üléstermében.

Jelezte, hogy összehoz bennünket egy volt magyar internált rab itt született fiával, akinek édesanyja Észtországból internált német volt. A férfit mostohaapja után **Jurij Fjodorovics Lapsinnak** hívják. Elbúcsúztunk a német kör elnökétől, elindultunk a megbeszélt helyre.

Lapsin úrral, aki Lada típusú személygépkocsival érkezett, egy ételmisszerűzet előtt találkoztunk.

⁴¹ KORMOS Valéria: A végtelen foglyai című könyvről, http://xxszazadintezet.hu/kiadvanyok/sajat_kiadasu_konyvek/kormos_valeria_a_vegtelen_foglyai.html

⁴² BERGHOFFER Róbert: *Tabu. Élet a fehér pokolban. Lében in der Weissen Hölle. Két nyelvű kiadás.* Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár, 2010.68-69.

Lapsin Jurij/Arnold György egy internált magyar fogoly fia Oktyabrszkijban. Fotó: Fuchs Andrea

Bevallotta: élete eddigi legboldogabb pillanata, hogy szülővárosában magyarokkal találkozhat. Gyors információcsere után elvezette csoportunkat a keresett láger helyszínére, a Tyurkmeni városrészbe, ahol a Partizanszkaja utcában álltunk meg, egy dombháton, ahová az 1701. sz. munkatáborot telepítették át Groznijból. Megtaláltuk a most is működő, azóta felújított, egykor az 1701. sz. lágerhez tartozó fűrésztelepet, ahol az elbeszélések szerint pécsváradi elhurcoltak végeztek rabszolgamunkát, köztük **Matkovits Kretz Eleonóra** édesanyja, **Diszlberger Katalin** (Kiskassa, 1922) és keresztanyja, **Papp Jánosné**, valamint **Walterné Müller Judit** nagymamája, **Schultz Istvánné sz. Frank Erzsébet**.

Az emlékek felidézése közben kiderült, hogy **Jurij Lapsin** 1948. június 20-án egy lágerszerelemből született gyerek, illetve az „1701-es láger fiaként” ismerték a lágerkrónikások. Tudniillik a Baltikumból Oktyabrszkijba internált német nemzetiségű édesanyja, **Sooms Ljudmilla Albertivna** is itt dolgozott, a 1701. sz. munkásszázadban ismerkedett meg **Arnold János** magyar internált fogollyal, Jurij édesapjával. A szovjet hatóság nem ismerte el házasságukat, **Arnold Jánost** elszakították feleségétől, fiától. Hazaküldték Magyarországra, a kisfia félárván nőtt fel, majd az édesanyjától tudta meg, hogy édesapja magyar állampolgár volt.

Lapsin Jurijhoz hasonlóan egy fogságban szövődött szerelem gyümölcse lett **Szenácz Mihályné Kusztor (Oberitter) Ilona** is. Pécs környéki szüleit malenkij robotra szintén a baskírföldi Oktyabrszkijba hurcolták. Kiskassai édesanyja, **Oberitter Ilona** akkor 19 éves volt, édesapja **Kusztor János**. A lágerben találtak egymásra, és a lágerélet kilátástalansága ellenére családot alapítottak. 1949. április 28-án megszületett Marika, a „1701-es láger lánya”. Oktyabrszkijban anyakönyvezték. Később **Kusztor János** családját kislányukkal együtt hazaengedték, mivel a férj és feleség magyar állampolgár volt.

A fűrésztelep kerítésénél kegyeletteljes megemlékezést tartottunk, azok tiszteletére, akiknek nem sikerült a hazatérés.

A munkatáborban keletkezett dokumentumok a fűrésztelep deszkakerítésén. Fotó: Fuchs Andrea

A túlélők hozzátartozói a fűrésztelep deszkakerítésére négy fénymásolatot rögzítettek. Az egyikben egy 1946 nyarán keltezett, az Uraltól küldött német nyelvű levél, a másikon csoportkép az Oktyabrszkij lágerben dolgozó fiatal baranyai sváb lányokról és fiúkról. Végül lágerverseket énekeltünk magyarul és németül, imádkoztunk.

Elutazásunk előtt Jurij Lapsin megmutatta közelben lévő alkotóműhelyét. A helyi köolajkitermelő telepen vállalati mérnökként dolgozott, a

rendszer váltás után kisvállalkozó, kereskedő lett. Jelenleg nyugdíjas, évek óta verseket ír oroszul, fest, rajzol, domborműveket készít. Prikosznove nyije (Érintés) címmel megjelentette legjobb verseit. A nyolcvan oldalas kötet 12 képzőművészeti alkotásának színes reprodukcióját is tartalmazza. Aktívan részt vesz a város kulturális közéletében. Családos, felesége tatár nemzetiségű. Házasságukból egy lány és egy fiú született. Sajnos a fiát már elvesztette: vízbe fulladt. Jurij mélyen vallásos, ortodox hitű. Tagja a helyi vadásztársaságnak. Arra is jut ideje, hogy helytörténettel, honismerettel, a Baskíriában egy ideig élő magyarok történetével foglalkozzon.

A csoport indulása miatt félbe kellett szakítani az izgalmas beszélgetést. Gyorsan címet cseréltünk, közös fotó készült a műtermében. Megígértük, hogy édesapja, **Arnold János** volt hadifogoly, illetve internált felkutatása érdekében országos keresést indítunk. Hazatérésünk után a Német Kör elnökétől tudtam meg, hogy Lapsin apja a magyar **Arnold János** volt, akit Baranya megyéből, *Szággyról* mobilizált svábnémetként hurcoltak el.

Matkovits Kretz Eleonóra, a pécsi Német Kör elnök asszonya, a búcsúzás pillanatában egy üveg tokaji bort és kis tasak pécsi magyar földet nyújtott át Jurijnak, akit közben átkereszteltünk **Arnold Jurijnak/Györgynek**. Elválásunkkor azt mondta, ha nem sikerül eljutnia Magyarországra, végrendeletében meghagyja, hogy a kis tasak magyar földet tegyék a koporsójába, azzal együtt temessék el.